

FRAZELOGIYA TILSHUNOSLIKNING ALOHIDA BO'LIMI SIFATIDA SHAKLLANISH TARIXI

Ulug'bekova Shaydo Ulug'bek qizi
O'zMU ilmiy tadqiqotchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada frazeologiyaning vujudga kelishi va tilshunoslikning alohida bo'limi sifatida ajralib chiqishi hamda uning rivojlanishi tarixi haqida so'z yuritiladi. Bundan tashqari ,chet el olimlarining ushbu fanga qo'shgan hissasi, o'zbek tilshunoslarining fan doirasida yaratgan qimmatli asarlari haqida malimot beriladi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, tilshunoslik, ideomatik so'z, leksikologiya, turkiyshunoslik, so'z birikmasi,

Аннотация: В данной статье говорится о возникновении фразеологии и выделении ее как отдельной отрасли языкознания, а также об истории ее развития. Кроме того, приведён вклад зарубежных учёных в эту науку, ценные труды, созданные узбекскими лингвистами в области науки.

Ключевые слова: фразеология, языкознание, идеоматическое слово, лексикология, тюркология, фразеология.

Annotation: This article talks about the emergence of phraseology and its separation as a separate branch of linguistics, as well as the history of its development. In addition, the contribution of foreign scientists to this science, the valuable works created by Uzbek linguists in the field of science are given.

Keywords: phraseology, linguistics, ideomatic word, lexicology, Turkic studies, phraseology,

Kirish

Frazeologiya tilshunoslikning alohida bir bo'limi bo'lib, unda ko'chma ma'noga asoslangan turg'un birikmalar, iboralar o'rganiladi. "Frazeologiya". termini grekcha "pharsis" fraza, ifoda "logos" ta'limot degan ma'nolarni anglatib, uning tadqiqot doirasiga faqat ko'chma ma'noga asoslangan turg'un birikmalar kiritiladi

Frazeologiya alohida fan sifatida shakllanganigacha qadar u leksikologiyaning tarkibi sifatida qaralgan. Frazeologiya muammolariga qiziqish dastlab rus tilshunoslari qiziq boshlagan bo'lsada, u alohida termin sifatida ilk bor g'arb tilshunosi Sh. Balli tomonidan qo'llanilgan. U o'zining "Stilistikadan ocherklar" va "Fransuz tili stilistikasi" asarlarida so'z birikmalariga yaxlit bir tizim sifatida qarab, ularning grammatik va leksik xususiyatlari, sintaktik strukturasi va atash ma'nolarining o'ziga xosligidan kelib chiqadigan, yaxlit qo'llanila oladigan birlikligini isbotlashga harakat qildi.

F.de Sossyur esa "Umumiy tilshunoslik kursi" (1916) asarida sintagma, uning belgilari haqida so'z yuritir ekan, tilda shunday tayyor birikmalar («готовыеречения») boriki, ularning uzual xarakteri ma'nosi va sintaktik xususiyatidan kelib chiqadi. Ularni improvizatsiyalash (tayyorgarliksiz qo'llash) mumkin emas, chunki bunday birikmalar tayyor holda, an'anaga ko'ra qo'llanadi, degan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Frazeologiya tilshunoslikning mustaqil tarmogʻi sifatida XX-asrning 40-yillarida rus tilshunosligida paydo boʻlgan. Uning dastlabki shakllanishiga rus olimlari A. A. Potebnya, I. I. Sreznevskiy, A. A. Shaxmatov asarlarida asos solingan boʻlsa, barqaror (turgʻun) soʻz birikmalarini alohida tilshunoslik boʻlimi — Frazeologiyada oʻrganish masalasi 20—40-yillardagi oʻquv-metodik adabiyotlarda — Ye.D.Polivanov, S. Abakumov, L. A. Bulaxovskiy asarlarida koʻtarib chiqilgan. Gʻarbiy Yevropa va Amerika tilshunosligida Frazeologiya tilshunoslikning alohida boʻlimi sifatida ajratilmaydi¹³⁷.

Frazeologiya tilshunoslikda mustaqil fan sifatida yaqinda paydo boʻlgan. Uning shakllanishi taniqli tilshunoslar nomi bilan uzviy bogʻliqdir. Tilshunoslikning alohida boʻlimi sifatida ilk bor rus tilshunosi Y.D.Polivanov tahlil qiladi va u frazeologiyani leksikologiya yoki stilistikaning tarkibiy qismi emas, balki mustaqil tilshunoslik boʻlimi ekanligini asoslab bergan edi. «Leksikologiya soʻzlarning leksik maʼnolarini, morfologiya soʻzlarning grammatik maʼnolarini, sintaksis esa soʻz birikmalarining grammatik maʼnolarini oʻrganadi. Ammo alohida olingan, koʻchma maʼnoli soʻz birikmalarining, individual maʼnolarini oʻrganadigan tilshunoslikning boʻlimiga ehtiyoj sezilmoqda»¹³⁸. U tilshunoslikda frazeologiya ham, morfologiya yoki fonetika singari muhim ahamiyat kasb etadigan boʻlim ekanligini taʼkidlab oʻtgan tilshunoslardan biridir.

Oʻzbek tilshunosligida frazeologiya sohasidagi tadqiqotlar oʻtgan asrning 50-yillaridan boshlangan. Turkiy frazeologiyaning boshlovchilari turkiyshunos olimlar S.K.Kenesbayev va Sh.U.Rahmatullayevlar hisoblanadi¹³⁹. Ularning oʻtgan asrning 40-yillarning ikkinchi yarmi va 50-yillarda yuzaga kelgan tadqiqotlari turkiy tillar frazeologiyasining shakllanishi va taraqqiyotida katta rol oʻynaydi. Shundan keyingi 30-40-yil mobaynida turkiy tillardagi frazemalarni intensiv oʻrganish boʻyicha muhim yutuqlar qoʻlga kiritildi

Frazeologizmlarning oʻrganilish tarixi haqida gapirilganda, «frazeologiya» atamasi «fraz» soʻzidan olingan boʻlsa-da, turkiyshunoslikda dastlab bu atama turli maʼnolarni ifodalash uchun xizmat qilgan. XIX asrda yashagan turkiyshunos olim Mirza Kozimbek (1802- 1870) oʻsha davr anʼanalaridan kelib chiqib, rus tilida yozilgan boshqa tasviriy grammatikalarda boʻlgani singari oʻz asarida «fraz» soʻzini jumla, gap maʼnosida qoʻllagan. Ozarbayjon tilshunosi B.Choʻponzoda va F.Ogʻazoda «Turk tili grammatikasi» asarida til boʻlimlari haqida fikr yuritib, «Semasiologiya», «Stilistika» atamalarini bilan birga oʻsha davrda tilshunoslikda keng qoʻllanishda boʻlgan «idiomatizm» atamasini ishlatgan¹⁴⁰. Mualliflar bu asarda turk tilidagi idiomalarga oid «boshga solmoq», «boshga tushmoq», «koʻz koʻrmoq» kabi birliklarni misol sifatida keltiradilar. Umuman, frazeologiya turkiyshunoslikda nisbatan keyin paydo boʻlgan. Uni sistemali ravishda oʻrganish faqat oʻtgan asrning 40-50-yillariga kelib boshlandi. GʻSalomov oʻzbek tilshunosligi uchun gʻoyat dolzarb muammolardan biri frazemalar tarjimasini bilan maxsus shugʻullangan olimdir¹⁴¹.

Koʻpgina tilshunoslar frazeologik iboralar faqat ikki soʻzdan ortiq boʻladi degan fikrlarni bildiradilar. Ammo kuzatishlar shuni koʻrsatadiki, frazeologik iboralar ikki, uch va undan ortiq

¹³⁷ Abdullayev Muhammad-Ali Ravshan oʻgʻli «Frazeologik birliklar tarixiy aspektida» (Volume– 3)1_Iyul_2023/<http://www.newjournal.org/>

¹³⁸ Maksetova Zuhra Toʻrebayevna, Qambaraliyev S.B, Yunusov A.Sh. «Tilshunoslikda frazeologik birliklarning oʻrganilishi va ularning tasnifi» 1.7(2022: 5.947) 2181-1784

¹³⁹ Turaboyeva Lobar Quramboyevna «Oʻzbek tilida frazeologiya masalalarining tadqiqiga doir»/
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7722812>

¹⁴⁰ Sh.Rahmatullaev. Oʻzbek frazeologiyasining baʼzi masalalari, Toshkent, 1966.

¹⁴¹ Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари. –Тошкент, 1999.

so'zlardan iborat bo'ladi. Ammo ayrim tilshunoslar bir so'zdan iborat iboralar ham bor deb fikr yuritadilar. Jumladan, professor A. Jafarovning fikricha bir so'zdan iborat iboralar idiomatik iboraning eng yuqori taraqqiyot bosqichida hosil bo'ladi. Bu turdagi iboralar qo'shma so'z yoki yakka so'z bilan ifodalanadi, ular to'g'ridan – to'g'ri fikrni anglatma olmasligi jihatdan ham qo'shma so'zlardan farqlanadi. To'g'ri bir so'z orqali ham idiomatik ma'no anglatiladi. Lekin bunday so'zlarni ibora deyish qiyin. Chunki ibora so'zlar birikmasidan iborat bo'lishi kerak. Bu haqda V. V. Vinogradov, A. Abakumov, A. Shaxmatovlarning fikrlari qimmatga sazovordir. 1 Idiomatik so'zlar faqat yolg'iz so'zlardangina tashkil topib, idiomatik ma'no anglatadi. Lekin ibora aks ettirgan xususiyatlarni anglatmaydi. Akademik V.V. Vinogradovning aytishicha, frazeologik birliklarning taraqqiyoti frazeologik butunlikdan boshlanib, frazeologik qo'shilmalarga aylanishi kerak. Frazeologik butunlikdan frazeologik chatishmalar, keyinchalik esa frazeologik qo'shilmalarga taraqqiy etib borishi kerak. Shu fikrga asoslanib Sh. Raxmatullayevning "idiomatik so'zlar frazeologik qo'shilmalar negizida vujudga keladi" degan fikrlari asoslidir¹⁴².

Xulosa

Aksariyat hollarda kishilar muloqot chog'ida fikrni ifodalash, uning ta'sirchanligini oshirish yoki retsiyent diqqatini ayni bir hodisa-jarayonga jalb etish maqsadida keng ommaga ma'lum jumla, vaziyat yoki shaxslarga turli ishoralar bilan murojaat qiladilar. Har qanday millatning uzoq-yaqin o'tmishida butun halqqa tanilgan mashhur shaxslari, afsonaviy xalq qahramonlari, e'tiborga molik manzilgohlari, mashhur tarixiy voqealarning nomlari ana shu lingvomadaniy hamjamiyatning lisoniy xotirasida turli assosiasiyalar bilan bog'liq tarzda saqlanib turadi. Shu sabab har bir tilde ishlatiluvchi frazeologik birliklarning ahamiyati katadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, frazemalarni hosil qiluvchi birliklar ko'p va xilma-xil bo'lib badiiy matnning ta'sirchanligini oshiradigan estetik-ekspressiv hodisa va asarning qaysi o'rnida kelishiga ko'ra, qanday birliklardan tashkillanishiga va qanday badiiy niyatni ifodalashiga ko'ra turlarga bo'linadi. Bu hodisani teran o'rganish va uning mohiyatini mukammal ochib berish uchun ko'plab ilmiy tadqiqotlar kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev Muhammad-Ali Ravshan o'g'li "FRAZELOGIK BIRLIKLAR TARIXIY ASPEKTDA" (Volume-33)1_Iyul_2023/<http://www.newjournal.org/>
2. Maksetova Zuhra To'rebayevna, Qambaraliyev S.B, Yunusov A.Sh. "TILSHUNOSLIKDA FRAZELOGIK BIRLIKLARNING O'RGANILISHI VA ULARNING TASNIFI" 1.7(2022: 5.947) 2181-1784
3. Turaboyeva Lobar Quramboyevna "O'ZBEK TILIDA FRAZELOGIYA MASALALARINING TADQIQIGA DOIR"/ <https://doi.org/10.5281/zenodo.7722812>
4. Sh.Rahmatullaev. O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari, Toshkent, 1966.
5. 1 Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиш масалалари. –Тошкент, 1999.
6. Djafarova, Dildora, Yaxshiboyeva Nodira, and Abdullayeva Zulfiya. "Socio-Cultural Memory and Its Reflection In French Phraseology." *Journal of Positive School Psychology* (2022): 2883-2889.

¹⁴² A.Mamatov. Frazeologizmlarning shakllanish asoslari, Toshkent, 1996.

7. Yaxshiboyeva, Nodira. "Reconstruction of coloristic expressions in erkin azam's" noise" and" pakana's love"." Конференции. 2021.
8. Ilhomovna, Djafarova Dildora, and Bobokalonov Odilshoh Ostonovich. "Interaction of Language Games in the Articulation of “Historical Memory” Within French and Uzbek Phraseology." American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769) 2.1 (2024): 348-354.
9. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and J. A. Yakubov. "Archaic Phraseological Units as Windows into “Historical Memory” in French and Uzbek Linguistic Traditions." American Journal of Public Diplomacy and International Studies (2993-2157) 2.1 (2024): 163-169.
10. Ilhomovna, Djafarova Dildora, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich, and Yaxshiboyeva Nodira Ergashovna. "Contemporary Usage of Archaic Phraseological Units Expressing “Historical Memory” In Uzbek and French Languages." American Journal of Language, Literacy and Learning in STEM Education (2993-2769) 2.2 (2024): 371-377.
11. Ilhomovna, Djafarova Dildora. "Phraseological Units Expressing" Memory"/" Mémoire" in Linguistics and their Analysis through Texts." Best Journal of Innovation in Science, Research and Development 2.11 (2023): 490-492.
12. Яхшибоева, Нодира. "Таржима жараёнида маданиятлараро мулоқотнинг социолингвистик хусусиятлари." Академические исследования в современной науке 2.17 (2023): 165-169.
13. Иногамова, Ф. М., and Н. Э. Яхшибоева. "Фразеологик маънонинг конвенциаллиги." Academic research in educational sciences 3.5 (2022): 1176-1182.
14. Яхшибоева, Н. (2023). Туристический дискурс как один из особых видов институционального дискурса. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(6), 879-884.
15. Яхшибоева, Нодира. "The role of tourism terminology in French" O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI XABARLARI, 2023,[1/4] (2023).